

تحلیل حقوقی از

مسئولیت در قبال ارائه کالای معیوب و حمایت از مصرف‌کنندگان

نصرالله ابراهیمی

دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات

s-n-ebrahimi@hotmail.com

چکیده

این مقاله به بیان مسئولیت در قبال ارائه کالای معیوب و حمایت از مصرف‌کنندگان و تحلیل‌های حقوقی و قانونی که در این زمینه وجود دارد می‌پردازد. کتاب درسی به‌عنوان کالایی که مصرف‌کنندگان آن را گروه عظیمی از جامعه تشکیل می‌دهد و نویسنده و ناشر به‌عنوان تولیدکننده این کالای فرهنگی، از جمله عوامل انگیزش این مسئولیت هستند. بررسی نقش آگهی‌ها و تبلیغات تجاری؛ ملاحظه حقوق و مسئولیت مؤلفان، مصنفان و هنرمندان؛ تحلیل‌های حقوقی مسئولیت‌های مدنی قراردادی و غیرقراردادی ناشی از کالای معیوب و مبانی و نظریه‌های موجود در آن؛ از مباحث اصلی این مقاله می‌باشد. نویسنده علاوه بر بررسی‌های حقوقی در موضوعات فوق‌الذکر، به نقل برخی از قوانین و مقررات عمده ایران اعم از قوانین عام و یا خاص در زمینه مورد بحث می‌پردازد.

واژه‌های کلیدی

حمایت از حقوق مصرف‌کنندگان، مسئولیت در قبال ارائه کالاهای معیوب، مسئولیت تولیدکنندگان و عرضه‌کنندگان، مسئولیت مدنی، حقوق مادی و معنوی، حقوق و مسئولیت مؤلفان و مصنفان و هنرمندان

مقدمه

زندگی مصرف‌کنندگان امروزی مملو از کالاها و خدمات بیشماری است که توسط زنجیره‌ای از تولیدکنندگان، صادرکنندگان، واردکنندگان، توزیع‌کنندگان، فروشندگان عمده و جزء، و مراکز خدمات‌رسانی تأمین می‌شود.

اتفاقات ناگواری که هر روزه برای مصرف‌کنندگان در نتیجه مصرف کالاهای صنعتی و تجاری می‌افتد نه وابسته به زمان خاص و نه محدود به یک کشور و یا قاره معینی است. بشر کنونی هر روزه شاهد حوادث تلخ و ناگواری است که برای استفاده‌کنندگان از کالاهای معیوب که در چرخش بازار مصرف بوفور یافت می‌شود اتفاق می‌افتد. در اوایل دهه ۱۹۶۰ میلادی کشورهای اروپا شاهد حادثه ناگواری بودند. صدها کودک بی‌گناه در بریتانیا و آلمان ناقص‌الخلقه چشم به دنیا گشودند، چرا که مادرانشان در دوران بارداری داورویی بنام «تالیدوماید»^۱ مصرف کردند.

اگرچه ممکن است حوادثی که در اثر معیوب بودن کالاها رخ می‌دهد گاهی به قدری جزئی و ناچیز باشد که شخص متضرر و آسیب‌دیده از آن ترجیح دهد که از مرافعه قضایی و پیگیری دعوی حقوقی صرف‌نظر نماید، اما گاهی این حوادث آنقدر دردناک، تلخ و مصیبت‌بار خواهد بود که شخص یا اشخاص متضرر نمی‌توانند به آسانی از آن گذشته تبعات آنرا نادیده بگیرند؛ مخصوصاً اگر آن حوادث نتایج ناگوار جمعی داشته باشد.

در سالهای اخیر حقوق معاصر در اکثر کشورها به‌خصوص کشورهای پیشرفته صنعتی شاهد رشد مداخله‌گرایانه دولتها در روابط اجتماعی - مالی^۲ اشخاص حقیقی و حقوقی و در نتیجه وضع قوانین حمایتی آمره^۳ از افسار ضعیف جامعه بالأخص مصرف‌کنندگان است. توضیح آنکه امروزه دولتها در راستای کنترل و حمایت از روابط اقتصادی جامعه نه تنها به وضع قوانین و مقررات معین در اعمال مجازات شدید برای بزه‌هایی از قبیل کلاهبرداری، تدلیس و تقلب در معاملات تجاری مبادرت می‌کنند، بلکه با وضع قوانین آمره و انتظامی از مصرف‌کنندگان به‌عنوان طرفهای ضعیف قرارداد، در برابر معاملات غیر عادلانه، تجارت کالاهای معیوب و خطرناک و تحمیل یکجانبه شرایط قرارداد از سوی تولیدکنندگان، فروشندگان، و مراکز خدماتی، حمایت می‌کنند.^۴

متأسفانه تاکنون در نظام حقوقی ایران قوانین منسجم و مدون آمره در حمایت از مصرف‌کنندگان وضع و تدوین نشده است و مسئولیت ناشی از استفاده از کالاهای معیوب به صورت مجموعه مدون و منسجمی یافت نمی‌شود. حتی آرای صادره از محاکم نیز در احقاق حق مصرف‌کنندگان و متضررین از کالاهای معیوب به صورت چشمگیر و قابل توجهی درنیامده است. شاید بتوان ادعا کرد که این رشته از حقوق، هم در مجموعه قوانین ما و هم در دانشکده‌های حقوقی و مراکز تحقیقاتی ما بدیع و غیرمتکامل است. گرچه در حقوق ایران قانون خاصی به نام قانون مسئولیت کالای معیوب^۵ و قانون حمایت از مصرف‌کننده^۶ وجود ندارد، اما این بدین معنی نیست که در نظام حقوقی ایران هیچ مسئولیتی متوجه تولیدکنندگان، واردکنندگان، توزیع‌کنندگان و فروشندگان کالاهای معیوب نیست. بلکه سخن اینجاست که قوانین و آرای محاکم در این خصوص به صورت پراکنده در مجموعه‌ها و کتب مختلف وجود دارد که اولاً از انسجام و تدوین خاصی برخوردار نبوده ثانیاً با توجه به پراکندگی آنها احتمالاً تعداد زیادی از مواد مربوط به این بحث از نظر دور خواهد ماند.

کلیات و مفاهیم

نظربه‌اینکه بحث از ولیت کالاهای معیوب و حمایت از مصرف‌کنندگان، بسیار پیچیده و نوین می‌باشد و از تکنیکهای حقوقی خاصی برخوردار است، لازم است قبل از ورود به بحث حقوقی و ارائه تحلیل‌های قراردادی و قانونی، به توضیح و تشریح برخی از اصطلاحات این موضوع پرداخته و نقشی را که آگهیهای تجاری و تبلیغاتی در عرضه کالاهای مصرفی در بازار مصرف دارند تبیین نمود.

الف) مفاهیم و اصطلاحات

قبل از ورود به بحث اصلی حقوقی درخصوص مسئولیت کالاهای معیوب و حمایت از مصرف‌کننده در برابر تولیدکنندگان و یا فروشندگان عمده یا جزء، لازم است به اصطلاحات زیر باختصار اشاره کرد:

کالا: شامل کالاهای منقول می‌گردد، که ممکن است خود کالای مجزا باشد یا در کالای منقول دیگر و یا در مالی غیر منقول نصب شده باشد. مصادیق کالا بسیار متنوع و متعدد

بوده شامل مواد خوراکی و پوشاک، لوازم و وسایل بهداشتی، صنفی، ماشین آلات، داروها، مصالح و تجهیزات به کاررفته در ساختمان، کتابها و مجلات و هرگونه شیء که مورد مبادله و استفاده قرار می گیرد، می شود. کالا علی الاصول اموال غیرمنقول را شامل نمی گردد.^۷

عیب در کالا: شامل هر نوع عیب از قبیل عیب در طراحی یا ساخت کالا است - خواه به جهت استفاده از مواد خام نامرغوب یا عدم دقت و عدم دانش و تخصص کافی در فرایند تولید و عرضه کالا - که موجب کاهش ارزش اقتصادی یا عدم امکان انتفاع متعارف از آن و یا ورود ضرر و زیان به مصرف کننده گردد. بنابراین تولیدکننده بایستی به نحوی کالا را طراحی و تولید کند که عرفاً معیوب نباشد، گوآنکه این عیب در فرایند تولید، به یک کالا در میان حجم انبوهی از آن تعلق گرفته باشد. عیب همچنین شامل عدم راهنمایی کامل درخصوص نحوه استفاده صحیح از کالا، مشکلات و عوارض ناشی از عدم استفاده صحیح از آن، و هر عاملی که سلامت و تندرستی جان یا روان مصرف کننده و اشخاص دیگر را تهدید کند نیز می شود.^۸ مسئولیت تولیدکننده یا فروشنده نسبت به مصرف کننده در برابر عیب مخفی یا پنهان کالایی که به طور متعارف قابل مشاهده و یا بازرسی نیست پرواضح است، ولی در مورد عیوب آشکار اگر خریدار با علم به عیب موجود، کالای معیوب را ابتیاع کرده باشد ممکن است گفته شود از باب قاعده اقدام، گویی به عیب آن راضی بوده در نتیجه نمی تواند تولیدکننده یا فروشنده را تحت تعقیب قانونی قرار دهد.

مصرف کننده: شخص حقیقی یا حقوقی است که کالا یا خدماتی را برای استفاده شخصی (نه به قصد سودآوری و تجارت) خریداری می کند. حال اگر معامله بین دو شخص اهل فن که دارای تخصص یکسان هستند منعقد گردد، مشمول قوانین حمایتی از مصرف کنندگان نمی شود.

عرضه کنندگان کالا و خدمات: به کلیه تولیدکنندگان، واردکنندگان، توزیع کنندگان، فروشندگان کالا و عرضه کنندگان خدمات اعم از فنی و حرفه ای و موارد مشابه، اطلاق می گردد.

تولید کننده: شخصی است که فرآورده و کالایی را از مواد اولیه خام ساخته، یا از ترکیب چند کالای ساخته شده کالای دیگری می سازد. از آنجا که اولین حلقه زنجیر

تولید مربوط به اوست، تولیدکننده جهت احتراز از عیب یا نقص در کالای تولیدی خود، موظف است به بازرسی کامل کالای تولیدی بپردازد. این وظیفه شامل بازرسی و بررسی مواد خام، اجزا و قطعات کالایی که دیگری فراهم کرده و یا ساخته است، می‌گردد. براساس این تعریف کشاورز را که تهیه‌کننده مواد خام صرف است تولید کننده نمی‌نامند.

بنابراین تولیدکننده علی‌الاصول نمی‌تواند جاهل قاصر تلقی گردد؛ بدین معنی که او نمی‌تواند ادعا نماید که از عیب کالا آگاه نبوده است، مگر آنکه آن عیب اصلاً قابل پیش‌بینی نبوده باشد. اما طبق قانون، خسارتی مطالبه‌کردنی است که اولاً: مستقیم باشد؛ ثانیاً: به‌طور مسلم رخ داده باشد؛ ثالثاً: ضرر تدارک نشده باشد؛ رابعاً: ضرر پیش‌بینی‌پذیر باشد. در هر حال، چنانچه تولیدکننده اثبات کند که وضعیت علم و دانش و فناوری در زمان تولید کالا آنچنان نبوده است که وی بتواند عیب کالای خود را کشف کند، ضرر ناشی از آن جبران‌شدنی نیست؛ زیرا عمل تولید، محصول علم انسان است و نمی‌توان بیش از عمل انسان از عمل وی انتظار داشت. البته بین عیوبی که به دلیل علم و فناوری زمان، قابل پیش‌بینی نیستند و عیوبی که اصولاً قابل پیش‌بینی هستند (اما تولیدکننده به دلیل عدم تخصص یا بی‌مبالاتی در کشف آن قصور کرده) فرق است که البته عیوب دسته دوم باید جبران شود.

عمده‌فروش، توزیع‌کننده و واسطه‌ها: عمده فروش کسی است که در مقیاس بزرگ می‌خرد و در مقیاس کوچک‌تر می‌فروشد، اما نه به آخرین مصرف‌کننده بلکه به خرده فروش. توزیع‌کننده، فروشنده مالی است که برای ارزیابی کالایی خاص در ناحیه‌های مشخص نمایندگی دارد. واسطه‌ها شامل سوداگران و دلالان هستند که همه اینها تحت عنوان تهیه‌کننده جمع شده و نقشی شبیه عمده‌فروشان دارند. برای تعیین مسئولیت آنان باید در هر مورد به نقش آنان در جریان عرضه کالا و نیز نوع کالای عرضه‌شده توجه داشت.

در مورد کالای سربسته و بسته‌بندی شده همچون نوشابه و کنسرو که عمده‌فروشان و توزیع‌کنندگان و واسطه‌ها عمدتاً هیچ‌گونه عملیاتی بر روی آن انجام نمی‌دهند و حتی بازرسی کالا نیز از آنها ساخته نیست، به نظر می‌رسد آنها تعهدی نسبت به عیوب مخفی کالاهای بسته‌بندی شده ندارند، مگر آنکه نسبت به عیب و نقص موجود در آن

آگاهی داشته و یا می‌توانستند آگاهی داشته باشند، ولی از روی سهل‌انگاری و تسامح و بدون رعایت احتیاطهای لازم به تبلیغ و توزیع کالاهای معیوب تولیدکنندگان می‌پردازند، و درحقیقت مصرف‌کننده براساس اعتماد به آنان و اصل حسن‌نیت مبادرت به خرید و مصرف کالاهای عرضه‌شده توسط آنان می‌کند.

خرده‌فروشن: کسی که مصرف‌کننده نهایی، کالای مورد نیازش را از طریق وی به دست می‌آورد. او معمولاً بی‌گناه‌ترین فرد از زنجیره دادوستد است و درمورد کالاهای بسته‌بندی‌شده معمولاً نمی‌توان خرده‌فروش را ضامن ایمنی کالا دانست. او حتی قادر به بازرسی کالای بسته‌بندی‌شده نیست و درجایی هم که عیب کالا مخفی است و کالا از طریق متعارف تجارتهای از تولیدکننده معتبر به دست خرده‌فروش رسیده مسئولیتی بر عهده او نمی‌باشد. البته اگر او نام و مارک تجاری خود را بر روی کالای تولیدی شخص یا شرکت دیگری بزند مسئول است، زیرا به صورت تلویحی متعهد به ایمنی آن شده است و خریدار هم با اعتماد به نام فروشنده وارد معامله شده است. همچنین است کاسب خرده‌فروش، اگر تغییر و تبدیلی در کالا صورت دهد. البته اساساً در بیشتر احوال مسئولیت نهایی متوجه تولیدکننده است مگر آنکه اساساً عیب تا تولیدکننده ردیابی نشود.

ضمانت‌نامه کالا یا خدمات: سندی است که تولیدکننده، واردکنندگان یا تعمیرکننده هر دستگاه فنی، به خریدار یا سفارش‌دهنده کالا و خدمات می‌دهد، تا چنانچه ظرف مدت معین عیب یا نقص فنی در کالای فروخته‌شده یا خدماتی که انجام گردیده مشاهده شود، نسبت به رفع عیب یا تعویض دستگاه یا پرداخت خسارات وارده برآید.

تبانی در تولید و عرضه: به هرگونه سازش و مواضعه بین عرضه‌کنندگان به منظور افزایش قیمت یا کاهش کیفیت یا محدود نمودن تولید یا عرضه کالا و خدمات یا تحمیل شرایط غیرعادلانه بر مصرف‌کننده، اطلاق می‌گردد.

ب) نقش آگهیها و تبلیغات تجاری

یکی از ویژگیهای زندگی مدرن آن است که مصرف‌کنندگان هرروزه تحت فشار روزافزون و بمباران وسیع تبلیغات تولیدکنندگان، صادرکنندگان، واردکنندگان، دلالان و فروشندگان کل و جزء، از طریق جراید و مطبوعات، رادیو و تلویزیون، کانالهای ماهواره‌ای

تحلیل حقوقی از مسئولیت در ... ۵۷ .....

و شبکه‌های اینترنت قرار دارند. آنها با ابزارهای گوناگون رسانه‌ای و با لطایف‌الحیل متعدد درصدد تشویق، تحریک و حتی اغوای مصرف‌کنندگان هستند، تا در نتیجه کالاهای آنان را خریده به مصرف شخصی برسانند.^۹

از طرفی اکثریت مصرف‌کنندگان بر این باورند که هرگاه تولیدکنندگان و شبکه‌ای اقماری آنان از طریق مطبوعات و رسانه‌های گروهی مخصوصاً رادیو و تلویزیون به تبلیغات کالاهای خود می‌پردازند، و یا حتی برجسب استاندارد را بر کالاهای خود می‌زنند، در واقع متعهد هستند که کالاهای مطمئن، سالم، بهداشتی، و بی‌ضرر را به جامعه مصرف‌کنندگان ارزانی دارند و مسئولیت ورود هرگونه آسیب و خسارت به مصرف‌کننده را پذیرفته‌اند. آیا واقعاً این چنین است؟

در نظام حقوقی ایران اگرچه تاکنون قانون منسجم و مشخصی درخصوص آگهیها و تبلیغات تجاری ایران، و شرایط و مقررات آن تدوین نشده است، اما قانونگذار ایرانی به‌صورت پراکنده به آن پرداخته است که در این نوشتار به موارد مهمی از آن اشاره خواهد شد.

ج) حقوق و مسئولیت مؤلفان، مصنفان و هنرمندان

بدون ارائه تعریف معینی از حقوق معنوی، ماده ۲ قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۱ دی ماه ۱۳۴۸، تولیداتی^{۱۰} از قبیل کتاب، رساله، جزوه، نمایشنامه و هر نوشته علمی، فنی، ادبی، هنری، شعر، ترانه، سرود، آثار سمعی و بصری به‌منظور اجرا در رادیو یا تلویزیون یا پرده سینما، آثار موسیقی، نقاشی و طرح خطهای تزئینی، مجسمه، معماری، عکاسی، هنرهای دستی یا صنعتی و امور فنی را مورد حمایت قرار داده است. درهرحال، وفق قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، مصادیق زیر را می‌توان به‌عنوان حقوق معنوی برشمرد:^{۱۱}

حق نشر: طبق ماده ۳ این قانون، حق انحصاری نشر و پخش و عرضه و اجرای اثر، حق صاحب آن است و تشخیص لزوم انتشار یا عدم آن با پدیدآورنده است. امکان نقل و انتقال حق مزبور به غیر، حسب قرارداد فی‌مابین نیز وجود دارد.

حق انتساب: ماده ۱۷ این قانون، در حمایت از نام و عنوان و نشان ویژه اثر، مقرر می‌دارد هیچ‌کس نمی‌تواند آن را برای اثر دیگری از همان نوع یا مانند آن به‌کار ببرد

به‌نحوی که القای شبهه کند. همچنین ماده ۱۸ مقرر می‌دارد انتقال‌گیرنده و ناشر و کسانی که طبق این قانون اجازه استفاده یا استناد یا اقتباس از اثری را به‌منظور انتفاع دارند، باید نام پدیدآورنده را با عنوان و نشان ویژه معرف اثر، همراه اثر یا روی نسخه اصلی یا نسخه‌های چاپی تکثیرشده به روش معمول و متداول اعلام و درج نمایند، مگر اینکه پدیدآورنده به ترتیب دیگری موافقت کرده باشد. در ماده ۲۱ این قانون، این حق به پدیدآورندگان داده شده است که در صورت تمایل، اثر و نام و عنوان و نشان ویژه اثر خود را در مراکز وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی حسب آیین‌نامه اجرایی قانون حمایت مؤلفان و مصنفان و هنرمندان مصوب ۱۳۵۰ به ثبت برسانند.

حق رجوع و عدول: هرچند پدیدآورنده اثرهای علمی، تصنیفی و هنری اصولاً می‌تواند پس از امضای قرارداد، از نشر و پخش یا نمایش اثر خود رجوع کند و از اجازه اولی خود عدول کند، ولی چنانچه به‌خاطر آن خسارات و ضرر و زیانی به طرف دیگر قرارداد وارد آید، لازم است حسب مفاد و شرایط قرارداد و قانون لازم‌الاجرای کشور، جبران نماید.

حق احترام: همه اشخاص اعم از حقیقی یا حقوقی مکلف هستند به حقوق معنوی مؤلف و انتساب وی به اثر علمی یا هنری، احترام گذاشته مالکیت معنوی وی را به رسمیت بشناسند و از هرگونه تجاوز به تمامیت اثر و یا بخشی از آن احتراز کنند.^{۱۲} بر اساس ماده ۱۹ قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، هرگونه تغییر یا تحریف در آثار مورد حمایت قانون و نشر آن بدون اجازه پدیدآورنده ممنوع است. بنابراین ایجاد هرگونه تغییراتی از قبیل ساختن سناریوی فیلم از روی کتاب یا ساختن یک سریال تلویزیونی از روی کتاب یا ترجمه یک کتاب بدون اجازه پدیدآورنده آن جایز نیست. البته تبصره ذیل ماده ۶۵ قانون اجرای احکام مدنی مصوب آبان ۱۳۵۶ مقرر می‌دارد: «تصنیفات و تألیفات و ترجمه‌هایی که هنوز به چاپ نرسیده بدون رضایت مصنف و مؤلف و مترجم و در صورت فوت آنها بدون رضایت ورثه یا قائم مقام آنان توقیف نمی‌شود».

حق طرح دعوی: پدیدآورنده به‌عنوان شاکی خصوصی می‌تواند نسبت به تضییع حقوق معنوی و مالکیت معنوی اثر خود در مراجع ذی‌صلاح اقامه دعوی کرده حقوق از دست‌رفته خود را مطالبه و نسبت به جبران خسارات وارده درخواست کند. طبق ماده

۲۳ قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان هر کس تمام یا قسمتی از اثر دیگری را که مورد حمایت این قانون است به نام خود یا به نام پدیدآورنده، بدون اجازه او عالمأ یا عامداً به نام شخص دیگری غیر از پدیدآورنده، نشر یا پخش یا عرضه کند، به حبس تأدیبی از ۶ ماه تا ۳ سال محکوم خواهد شد.

مسئولیت مؤلفان، مصنفان و هنرمندان: بحث مسئولیت در قبال کالای معیوب و حمایت از مصرف‌کننده منحصرأ شامل مصادیق عینی و مادی کالا نشده بلکه کالاهای مذکور در ماده ۲ قانون حمایت از مؤلفان و مصنفان و هنرمندان و همچنین مجلات، روزنامه‌ها، فیلم‌های سینمایی، نوارهای نوری، کاستهای ضبط‌صوت و دیسکتهای کامپیوتری را نیز که مصرف‌کننده از آنها برای تغذیه روح یا آرامش روان یا اندوختن دانش و تجربه استفاده می‌کند شامل می‌گردد. همچنان‌که ممکن است مانیتور یک کامپیوتر موجب ضرر و زیان مادی و معنوی برای مصرف‌کننده گردد، یک کتاب رمان که در سطح گسترده‌ای تولید و منتشر می‌شود، یک کتاب علمی بهداشتی یا تغذیه‌ای که در سطح گسترده‌ای به مشاوره‌های پزشکی و غذایی می‌پردازد، یا مقاله‌ای که در روزنامه خواننده را به سرمایه‌گذاری در بسترهای نامناسب اغوا می‌کند، نیز ممکن است موجب خساراتی بر مصرف‌کننده اعم از مادی و یا معنوی گردد.

عطف به اصل ۲۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران که مقرر می‌دارد: «نشریات و مطبوعات در بیان مطالب آزادند مگر آنکه مخل مبانی اسلام یا حقوق عمومی باشند، تفصیل آن را قانون معین می‌کند» و به موجب مواد ۳ و ۴ و ۵ قانون مطبوعات مصوب ۱۳۶۴، که به مطبوعات کشور حق داده است تا نظرات، انتقادات سازنده، پیشنهادها و توضیحات مردم و مسئولین را با رعایت موازین اسلامی و مصالح جامعه درج نمایند و مقامهای دولتی و غیردولتی را از اعمال هرگونه فشار برای چاپ مطالب یا مقاله یا سانسور و کنترل نشریات منع کرده است؛ مطبوعات نسبت به خسارات معنوی ناشی از نشر، پخش و یا توزیع مطالبی که مخل مبانی و احکام اسلام و همچنین حقوق عمومی است و یا موجبات تضییع حقوق شهروندان را فراهم می‌آورد، مسئول شناخته شده‌اند.

توضیح آنکه نشر مطالب الحادی؛ اشاعه فحشا و منکرات و تصاویر و مطالب خلاف عفت عمومی؛ تبلیغ و ترویج اسراف و تبذیر؛ ایجاد اختلاف بین اقشار جامعه مخصوصاً از راه طرح مسائل نژادی و قومی؛ تشویق افراد به ارتکاب اعمال خلاف

امنیت و حیثیت و منافع جمهوری اسلامی ایران در داخل و خارج از کشور؛ فاش نمودن اسناد و مسائل محرمانه اعم از نظامی یا مذاکرات غیر علنی مجلس شورای اسلامی و محاکم غیر علنی و تصمیمات مراجع قضایی؛ اهانت به دین اسلام و رهبری و مراجع مسلم تقلید؛ افتراء به مقامات، نهادها و ارگانها؛ توهین به اشخاص حقیقی و حقوقی که حرمت شرعی دارند اگرچه از طریق انتشار عکس یا کاریکاتور باشد؛ و نیز سرقتهای ادبی؛ ممنوع می‌باشد. چنانچه عدم رعایت هر یک از محدودیتها یا ممنوعیتهای فوق‌الذکر باعث ورود ضرر و زیان معنوی یا مادی برای اشخاص حقیقی یا حقوقی گردد، لازم است جبران خسارات گردد.

مسئولیت مدنی در قبال ارائه کالای معیوب

در هر مورد که شخصی ناگزیر از جبران خسارت دیگری باشد، در برابر وی مسئولیت مدنی دارد.^{۱۳} اصولاً مسئولیت مدنی برای جبران خسارتی است که از عمل غیرجزایی به وجود می‌آید یا چنانچه ناشی از عمل جزایی باشد، مسئولیت مدنی شامل آن خسارت می‌باشد. به عبارت دیگر مسئولیت مدنی برای اعمالی است که خسارت واقعه به صورت عمد و وقوع پیدا نکرده یا اگر عمدی در کار باشد برای آن وصف مجرمانه‌ای متصور نیست. به‌طورکلی مسئولیت مدنی یعنی ترمیم جبران خسارات واردآمده به دیگری به هر شکل، اعم از مادی یا معنوی.

به‌طورکلی مسئولیت مدنی تولیدکنندگان و فروشندگان کالاهای معیوب تحت دو عنوان مسئولیت مدنی قراردادی و مسئولیت مدنی قانونی (غیرقراردادی)، بحث و بررسی می‌گردد. مسئولیت نوع اول که بر اصل حاکمیت اراده قرارداد بین طرفین قرارداد است، اثر مستقیم تعهدات قراردادی فی‌مابین می‌باشد؛ درحالی‌که مسئولیت نوع دوم ناشی از الزامات قانونی، نظم عمومی و قواعد انتظامی می‌باشد.

الف) مسئولیت مدنی قراردادی

چنانچه بین طرفین تولیدکننده و مصرف‌کننده قراردادی وجود داشته باشد، عنوان مسئولیت، مسئولیت مدنی قراردادی است. مسئولیت مدنی قراردادی ناشی از فروش کالاهای معیوب در صورتی ایجاد می‌شود که تولیدکننده یا فروشنده قرارداد معینی با

مصرف‌کننده منعقد کرده است. حال چنانچه در قرارداد به‌صورت صریح شرط شده باشد که تولیدکننده یا فروشنده مکلف است که فی‌المثل مبیع را به مشتری به‌صورت سالم و بدون عیب تسلیم نماید، خودداری از تسلیم آن نقض قرارداد بیع است و پیامد آن ایجاد مسئولیت قراردادی است. مسئولیت ناشی از قرارداد، عینی و محض است؛ یعنی لازم نیست متعهدله تقصیر متعهد را در نقض مسئولیتهای قراردادی اثبات نماید. نقض قرارداد، خود تقصیر است و مرتکب آن باید از عهده آن خسارت برآید.

چنانچه قراردادی بدون هیچ‌گونه شرطی منعقد گردد، اطلاق عقد ضرورت سلامت مبیع از عیوب نهفته را اقتضا می‌کند، زیرا انسان متعارف مال خود را در برابر شیء سالم می‌پردازد. توضیح آنکه هرگاه مصرف‌کننده کالایی را می‌خرد، فرض را بر سلامت و درستی آن می‌گذارد، زیرا مصرف‌کننده متعارف پول خود را در برابر کالای سالم و غیر مضر می‌پردازد، و از طرفی خرید جنس معیوب، خود یک عمل سفهی است که شخص متعارف و معقول را باید مبرای آن دانست. از طرف دیگر تعهد ضمنی فروشنده کالا به ایمنی مبیع، تعهد به نتیجه است که غایت مطلوب است. بنابراین پیوسته تضمین ایمنی مبیع به‌صورت شرط تبانی برعهده طرف دیگر قرارداد اعم از تولیدکننده یا فروشنده، قرار دارد.

شرط ضمنی یا تلویحی که در حقوق کشورهای کامن‌لا^{۱۴} به‌عنوان تضمینات تلویحی^{۱۵} و یا تضمین عرضه‌پذیر بودن کالا به بازار^{۱۶} معروف است، به خریدار اجازه می‌دهد تا در صورتی که از کالای معیوب متضرر شد، جبران خسارت خویش را بدون تقصیر فروشنده از وی مطالبه نماید. توضیح آنکه تولیدکننده یا فروشنده به‌طور ضمنی در برابر خریدار تعهد می‌کند که جنس سالم و بی‌عیب و نقص به او تحویل دهد و اگر به این تعهد عمل نکند مسئول زیانهای ناشی از آن است.^{۱۷} مثل پیداشدن شیء خارجی در شیشه نوشابه فروخته‌شده که باعث بیماری مصرف‌کننده شده و کارخانه تولیدکننده مقصر شناخته شده است.^{۱۸} ولی هرگاه تولیدکننده یا فروشنده بتواند ثابت نماید عیبی که در مبیع وجود دارد در زمان انعقاد عقد نبوده، بلکه در اثر عامل بعد از قرارداد، مثلاً بی‌احتیاطی خریدار ایجاد شده است، و لذا به او استناد نخواهد شد و از مسئولیت مبری می‌شود.^{۱۹}

فرض دیگری که درخصوص موضوع وجود دارد فرض علم تولیدکننده یا فروشنده به عیب کالای خود است، زیرا اصولاً تولیدکنندگان یا فروشندگان حرفه‌ای از عیوب و خطرات کالاهای معیوب خود آگاه هستند. آنها حتی اگر در عرضه چنین کالاهایی دارای سوءنیت نباشند، اما نظربه اینکه آنها براحتی می‌توانند به عیوب کالاهای خود آگاه شوند در عدم مبادرت به آن، بی‌مبالات و سهل‌انگار شناخته می‌شوند.

از طرف دیگر، فرض وجود رابطه بین خسارات وارده و عدم انجام تعهد قرارداد از طرف متعهد دلالت دارد بر اینکه لازم است بین خسارات وارده به متعهدله و عدم انجام تعهد از جانب متعهد رابطه‌ای برقرار باشد تا بتوان تخلف از تعهد را به‌طور مستقیم سبب خسارات وارده تشخیص داد. لازم به ذکر است طبق ماده ۲۲۰ قانون مدنی^{۲۰} عدم انجام تعهد نه تنها شامل تعهدات مذکور در قرارداد می‌شود بلکه تعهداتی را نیز که عرفاً و عادتاً از چنین قراردادی ناشی می‌شود دربرمی‌گیرد. به‌عنوان مثال تولیدکننده در تعهد اولیه خود متعهد است به مصرف‌کننده مبیع را تسلیم کند، اما در تعهد ثانوی و فرعی که ضمن قرارداد به آن متعهد می‌شود تضمین ایمنی و سلامت مبیع را تعهد می‌کند. بدیهی است تشخیص تعهدات ثانوی، فرعی و یا ضمنی قرارداد کار آسانی نیست بلکه مستلزم آگاهی طرفین و احاطه آنها بر ضرورت‌های عرفی و احکام آمره و لازم‌الاجرای قانونی است.

اینکه فروشنده طبق قانون مکلف است کالای بی‌عیب و نقص در اختیار مشتری قرار دهد، خدشه‌ای در مسئولیت قراردادی وی وارد نمی‌کند، زیرا وی تحت یک قرارداد تکلیف قانونی مزبور را امتثال می‌کند و در نتیجه مسئولیت قراردادی وی نیز محرز می‌باشد.

ب) مسئولیت مدنی غیرقراردادی

مسئولیت غیرقراردادی زمانی مطرح است که بین مصرف‌کننده و تولیدکننده یا فروشنده رابطه مستقیم قراردادی وجود ندارد، بلکه کالای معیوب توسط شخص ثالثی که بیگانه از رابطه حقوقی قراردادی مزبور بوده استعمال شده است. مثل آنکه فردی از تولیدکننده یا فروشنده، یک دستگاه کامپیوتر خریده باشد ولی اشعه مانیتور آن چشمان دوست خریدار را به‌هنگام استفاده آسیب زده باشد.

درچنین شرایطی، مسئولیت تولیدکننده یا فروشنده کالای معیوب نسبت به مصرف‌کننده‌ای که بنا بر فرض هیچ رابطه قراردادی با او ندارد، به صورت مسئولیت قهری^{۲۱} و یا مدنی، قانونی غیرقراردادی می‌باشد. در این صورت به جای قرارداد، قانون حاکم می‌شود یعنی فرد ضررزننده برخلاف قانون رفتار و از قانون تعدی کرده است. مانند اینکه راننده وسیله نقلیه به دلیل عدم رعایت احتیاط و رعایت علائم راهنمایی باعث ورود ضرر و خسارت به دیگری شده باشد. اگرچه در اینجا قراردادی بین طرفین وجود ندارد، ولی چون صرف ورود ضرر و خسارت به دیگر، خلاف اصل و قانون است، فرد ضررزننده مقصر و مسئول شناخته شده ملزم به جبران خسارت می‌گردد. برای آنکه مسئولیت مدنی غیرقراردادی وجود داشته باشد لازم است عناصر و ارکان زیر تحقق پیدا کرده باشند:

وجود ضرر: هدف از مسئولیت مدنی و فلسفه وجودی این امر حقوقی، جبران خسارات و زیانهای وارده می‌باشد، و برای تحقق این فلسفه ضروری است که ضرری وجود داشته باشد. ماده ۱ و ۲ قانون مسئولیت مدنی به وجود آمدن ضرر را یکی از ارکان مسئولیت مدنی می‌داند، و ماده ۵۱۵ قانون آیین دادرسی مدنی هم در باب مطالبه خسارت، وجود ضرر را لازم دانسته است و این ضرر باید ثابت شود؛ چراکه صرف بیان ضرر، کافی نیست. مسلم بودن ضرر یک امر منطقی و عقلی است و بدیهی است نمی‌شود به احتمال اینکه ممکن است از ناحیه فردی در آینده ضرری متوجه شود، وی را محکوم به جبران خسارت کرد. از مفهوم مخالف بند ۲ ماده ۹ قانون آیین دادرسی کیفری استنباط می‌گردد که اگر ضرری ممکن الحصول نباشد، قابل مطالبه نیست.

ضرر مادی و معنوی: یکی از شاخص‌ترین و از مصادیق بارز ضرر، ضرر مادی است که ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی به صراحت آن را بیان کرده است. ضرر مادی عینی و قابل لمس است و از نظر جبران خسارت می‌شود به تعیین خسارت ناشی از آن و تقویم آن به صورت پول، مبادرت کرد. ضرر مادی ممکن است به صورت فقدان، تخریب، تنقیص و یا ازاله نفع آن، صورت پذیرد.

نوع دیگر ضرر، معنوی است و این نوع ضرر به صورت مادی یا عینی نیست و بیشتر به شخصیت و حیثیت و اعتبار شخص وارد شده یا موجبات سلب آزادی وی می‌باشد. تعیین و تقویم خسارات حاصل از این نوع ضرر بدرستی ممکن نیست. به عنوان

مثال نمی‌توان دقیقاً خسارتی را که به فرزندی که از فوت پدرش در اثر استفاده از یک کالای معیوب وارد شده ارزیابی کرد و از طریق جبران خسارت، رضایت وی را تأمین نمود. اگرچه ممکن است ضرر معنوی به صورت پول نیز جبران شود ولی گاهی درج یک عذرخواهی رسمی در روزنامه‌ای کثیرالانتشار خواسته فرد متضرر را بهتر می‌تواند تأمین کند.

اگرچه برخلاف بند ۲ ماده قانون آیین دادرسی کیفری (اصول محاکمات سابق)، که جبران ضرر معنوی در آن پیش‌بینی شده بود، آیین دادرسی کیفری مصوب سال ۱۳۷۹ جبران ضررهای معنوی را مورد قبول ندانسته است، ولی می‌توان براساس ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی که بیان می‌دارد: «کسی که به حیثیت و اعتبارات خانوادگی او لطمه وارد می‌شود، می‌تواند از کسی که لطمه وارد آورده است جبران زیان مادی و معنوی خود را بخواهد» و یا با توجه به اصل ۱۷۱ قانون اساسی،^{۲۲} جبران خسارت معنوی را نیز مطالبه کرد.

در مواردی ممکن است که به مصرف‌کننده کالای معیوب، هم خسارات مادی و هم خسارات معنوی به صورت توأمان وارد شود. مثل آنکه در زمان استفاده از مواد مصرفی شوینده علاوه بر ورود خسارت به ظرف یا لباس، به صورت و زیبایی یک خانم خانه‌دار نیز خسارت و ضرر وارد شود. شورای دولتی فرانسه در سال ۱۹۳۴ میلادی برای نخستین بار در یکی از آرای خود به خانمی که صورتش در اثر حادثه‌ای در آزمایشگاه مجروح شده و زیبایی اولیه خود را از دست داده بود، حق داد که علاوه بر خسارت مادی، جبران خسارت معنوی را نیز مطالبه کند.^{۲۳}

ضرر فردی و اجتماعی: ضرر فردی ناشی از کالای معیوب فقط به فرد مصرف‌کننده می‌رسد، درحالی‌که ضرر اجتماعی به صنف، اتحادیه و یا جمعیت و دسته خاصی وارد می‌شود. ممکن است تولیدکننده کالای معیوب نه تنها موجبات بروز ضرر و زیان برای فرد مصرف‌کننده را فراهم آورد، بلکه همزمان ممکن است به دیگر تولیدکنندگان در بازار آن کالای معین نیز ضرر و زیان وارد شود. اگرچه اثبات چنین ضرر و زیانی در محکمه بسی پیچیده و دشوار می‌باشد ولی چنانچه وقوع چنین ضرر و زیانی اثبات گردد، قابل مطالبه است.

فعل زیانبار: برای اینکه فردی مسئول شناخته شود باید احراز شود عمل زیانبار او نامشروع بوده و حسب ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی «بدون مجوز قانونی» می‌باشد. در هر حال چنانچه شرایط ماده ۶۱ قانون مجازات اسلامی در خصوص دفاع مشروع تحقق پیدا کند؛ یا در صورتی که ورود زیان و ضرر به شخص دیگر حسب دستور و حکم قانون باشد؛^{۲۴} یا ارتکاب عمل زیانبار به دلیل اضطراری باشد که وقوع آن اجتناب‌ناپذیر است؛ یا اضرار به دیگری لازمه اجرای حقی بوده باشد، مثل کسی که مال خود را در دست کس دیگری بیابد و از او بستاند؛ در این‌گونه موارد مسئولیت مدنی متفی بوده موارد مزبور جزو استثناهای اصل مسئولیت مدنی محسوب می‌گردند.

مستقیم بودن ضرر: مقصود از آن این است که بین فعل شخص زیان‌زننده و شخص متضرر هیچ عمل یا حادثه دیگری که عنصر مستقیم‌بودن یا بی‌واسطه‌بودن ضرر را تحت الشعاع قرار می‌دهد اتفاق نیفتاده باشد. احراز مستقیم‌بودن با عرف است که رابطه علیت یا سببیت بین فعل شخص و ضرر وارده را کشف می‌کند. براساس ماده ۵۲۰ قانون آیین دادرسی مدنی، برای مطالبه خسارت، لازم است ثابت شود خسارت بلاواسطه وارد شده است.^{۲۵}

بقای ضرر: نظریه‌اینکه فلسفه مسئولیت مدنی جبران خسارات وارده بر متضرر است، چنانچه ترمیم مزبور به نحوی انجام پذیرد، دیگر مبنایی برای جبران مازاد وجود نخواهد داشت. حال چنانچه متضرر براساس قرارداد بیمه، پولی از بیمه‌گر بابت خسارات وارده از کالای معیوبی که بیمه شده است بگیرد، آیا مسئولیت مدنی فرد زیان‌زننده کماکان باقی خواهد ماند؟ در پاسخ ممکن است بین بیمه خسارت و بیمه اشخاص تمایز قائل شد. در صورت اول، چون پولی که بیمه‌گر می‌پردازد متناسب با میزان خسارت است و چنین فرض می‌شود که بیمه‌گذار در برابر گرفتن آن حق رجوع به زیان‌زننده را از خود سلب و به بیمه‌گر واگذار می‌کند، می‌توان استنباط کرد که تا حدودی که از بیمه‌گر وجه دریافت می‌کند، حق رجوع مستقیم به زیان‌زننده را ندارد و بیمه‌گر به‌عنوان قائم‌مقام بیمه‌گذار به فرد زیان‌زننده رجوع می‌کند. ماده ۳۰ قانون بیمه مصوب ۱۷ اردیبهشت ۱۳۱۶ استنباط مزبور را تأیید می‌کند. اما در صورت دوم (بیمه اشخاص) می‌توان گفت که این‌گونه بیمه‌ها یک نوع پس‌انداز و سرمایه‌گذاری بوده ارتباطی با میزان خسارات

وارد ندارد و لذا نمی‌تواند مانع رجوع فرد زیان‌دیده به ثالث، علاوه بر گرفتن بیمه عمر باشد.

ج) مبانی مسئولیت مدنی غیرقراردادی

اثبات مسئولیت مدنی غیرقراردادی ممکن است به یکی از مبانی و قواعد زیر صورت پذیرد:

مسئولیت بر مبنای مطلق:^{۲۶} این مبنا که نشانگر پیروزی مصرف‌کنندگان در مقابل تولیدکنندگان و مداخله دولت در حمایت از مصرف‌کنندگان است نخستین بار در کشورهای اروپا و آمریکا رواج پیدا کرد.^{۲۷} براساس این مبنا هر شخصی که از کالای معیوب آسیب ببیند مستحق مطالبه جبران خسارت می‌باشد، و تولیدکننده و زنجیره مرتبط به آن از قبیل صادرکننده، واردکننده، توزیع‌کننده، و عمده و خرده‌فروش محکوم به جبران خسارت خواهند بود؛ اگرچه تمامی مراقبتهای لازم در موقع ساخت کالا و تحویل آن به عمل آمده باشد. گستردگی مسئولیت در این نظریه آنچنان زیاد است که تولیدکننده حتی در مقابل معایب غیرقابل رؤیت و غیرقابل پیش‌بینی مسئول شناخته می‌شود. البته برای اینکه مصرف‌کننده متضرر بتواند از مسئولیت محض و یا مطلق منتفع شود، می‌بایست اثبات نماید اولاً: کالا معیوب است؛ ثانیاً: عیب در زمان فروش یا قبل از آنکه کالا از کنترل تولیدکننده یا فروشنده خارج شود وجود داشته است؛ ثالثاً: کالای معیوب موجب آسیب و خسارات به مصرف‌کننده شده است.

ماده اول قانون شرایط منصفانه قرارداد مصوب سال ۱۹۷۷،^{۲۸} و حمایت از مصرف‌کننده انگلستان مصوب سال ۱۹۸۷ میلادی، مسئولیت مطلق را برای هر نوع خسارتی که به صورت کلی یا جزئی از طریق کالای معیوب وارد شده است مطرح می‌کند. خسارت در ماده ۵ بند ۱ شامل مرگ، آسیب جسمانی، خسارت به اموال منقول و غیرمنقول می‌شود. براساس ماده ۵ بند ۲ این قانون، پرداخت خسارت نمی‌تواند محدود به قیمت کالای معیوبی باشد که مصرف‌کننده در زمان معامله پرداخت کرده است.^{۲۹}

مسئولیت بر مبنای تقصیر و تسبیب: براساس مبنای تقصیر، فاعل زیان و ضرر در صورتی مسئول شناخته می‌شود که مرتکب تقصیر شده باشد و با بررسی رفتار خطای

وی مشخص گردد که زیان حاصله ناشی از تقصیر وی می‌باشد. تقصیر ترک عملی است که شخص ملزم به انجام آن و یا ارتکاب عملی است که شخص از انجام آن ممنوع باشد. ویلیام پراسر آمریکایی نیز در زمینه تاریخ مبنای مسئولیت می‌نویسد: «...همراه با پرورش وجدان اخلاقی در جامعه، این تمایل عمومی نیز به وجود آمد که مسئولیت حقوقی باید نتیجه رفتاری باشد که از یک همشهری خوب انتظار نمی‌رود. این تمایل به اندازه‌ای شدید بود که نویسندگان را بر آن داشت تا نظریه مسئولیت را بر این اصل پایه‌گذاری کنند که هیچ مسئولیتی نباید بدون تقصیر ایجاد شود».^{۳۰}

بدیهی است فرد زیان‌زننده در صورتی مقصر شناخته خواهد شد که اثبات شود وی در انجام عمل، رعایت احتیاطهایی را که هر شخص محتاط عادتاً انجام می‌دهد، نکرده باشد؛ اما اگر احتیاطهای لازم را کرده باشد در آن صورت مسئول خسارات وارده به زیان‌دیده، نخواهد بود. همچنین اگر اثبات کند خسارات وارده به شخص دیگر در اثر اجرای حق قانونی وی بوده، یا به واسطه وقوع فورس‌ماژور بوده است، و یا عمل زیان‌دیده علت ورود خسارات است، مسئول شناخته نخواهد شد.^{۳۱}

بر اساس مبنای تسبیب همچون نظریه تقصیر، هر گاه کسی بر اثر عرضه و فروش کالای معیوب خسارت و آسیبی بر شخص دیگری وارد نماید مسئول جبران خسارت خواهد بود.^{۳۲} سبب عاملی است که هم در ایجاد حادثه زیانبار دخالت داشته و هم شرط ضروری آن است؛ مگر آنکه اهمیت دخالت آن در ایجاد حادثه چندان قوی و مهم باشد که بتوان گفت به‌تنهایی و قطع نظر از سایر عوامل، ضرر را ایجاد کرده است. به‌رحال لازم است فرد زیان‌دیده از کالای معیوب، اثبات کند که رابطه سببیت استفاده از کالا و وقوع خسارت مسلم و همچنین مستقیم بوده است.

نظریه‌های گوناگونی برای احراز سبب بیان شده است که باختصار عبارتند از:
 (۱) نظریه برابری اسباب و شرایط، که بر اساس آن همه شرایط و اسباب باعث وقوع خسارت شده و همه در زنجیره تولید و توزیع کالای معیوب اعم از عمده‌فروش و خرده‌فروش به‌طور مساوی مسئول می‌باشند؛ (۲) نظریه سبب نزدیک و یا بی‌واسطه، که بر اساس آن آخرین حلقه زنجیره تولید و توزیع کالا یعنی فروشنده جزء، مسئول شناخته می‌شود، زیرا وی با فروش کالای معیوب به مصرف‌کننده سبب نزدیک و اقوی وقوع خسارت به مصرف‌کننده بوده است؛ (۳) نظریه سبب متعارف و اصلی، که در این

صورت تقدم و تأخر مسبب مهم نیست، بلکه ملازمه عرفی که چه کسی مقصر است ملاک تصمیم‌گیری می‌باشد؛ ۴) نظریه آخرین امکان پرهیز از حادثه، که براساس آن هرگاه مصرف‌کننده در استفاده از کالای معیوب بی‌مبالاتی کرده باشد، اگرچه تولیدکننده و توزیع‌کننده کالای معیوب نیز وجود داشته باشند، مصرف‌کننده به‌تنهایی مسئول شناخته می‌شود، زیرا وی آخرین فرصت پرهیز از اضرار را با بی‌مبالاتی و سهل‌انگاری خود از دست داده است.^{۳۳}

همچنان‌که گفته شد برای اینکه مصرف‌کننده متضرر بتواند از مبنای تسبیب منتفع شود، می‌بایست اثبات نماید اولاً: عیب کالا در هنگام تولید یا بعد از تولید، قبل از فروش موجود بوده، و یا عیبی باشد که به‌واسطه عدم مراقبت لازم در هنگام تولید یا مهارت کافی در تولید بعد از استفاده از آن به‌وجود آمده باشد، و به عبارت دیگر رابطه سببیت بین عیب و تقصیر تولیدکننده وجود داشته باشد؛ ثانیاً: تولیدکننده در مرحله تولید، یا فروشنده در هنگام فروش، اقدامات تأمینی و احتیاطی مناسب را که به‌طور متعارف هر سازنده و فروشنده‌ای رعایت می‌کند، پیش‌نگیرند و زیان وارده به مصرف‌کننده ناشی از آن باشد. مثل اینکه تولیدکننده دقت کافی در ساختن فرآورده‌ها از مواد اولیه مناسب را مبذول نکند یا کالای تولیدی خود را به بوته آزمایش، بررسی و بازرسی نسپرده باشد یا در مرحله تولید اصول فنی و تکنیکی روزمره را اعمال نکرده باشد یا از به‌کار گرفتن کارگران مجرب و متخصص در تولید کالا اجتناب کرده باشد یا دقت در بسته‌بندی کالاها به‌خرج نداده باشد یا هشدارها و راهنمایی لازم، واقعی و کافی را جهت استفاده صحیح از کالا به هنگام تحویل به‌کار نگرفته باشد یا مصرف‌کننده را از خطرات احتمالی ناشی از استفاده از کالا آگاه نکرده باشد و یا به‌طور کلی رعایت معیارها و ضوابطی را که به‌طور مشخص و متعارف برای هر یک از شغل‌های تولیدی و تجارت وجود دارد، ننموده باشد.

حال اگر مصرف‌کننده به هشدارهای تولیدکننده یا فروشنده توجه نکند، خود مسئول خواهد بود و در نتیجه مسئولیت تولیدکننده زایل می‌شود. بنابراین مصرف‌کننده متضرر علاوه بر اثبات رابطه سببیت بین عیب و ضرر، باید تقصیر فروشنده را نیز در عدم رعایت احتیاطها و مراقبت‌های لازم در تولید و فروش کالاها و یا آگاهی وی از عیب را ثابت نماید.

برای هشدار تولیدکننده نسبت به استفاده صحیح از کالاهایش می‌توان به قاعده تحذیر استناد کرد که در کلام فقها گفته شده است: «قد اعذر من اندر»^{۳۴} یعنی آنکه هر کس قبل از انجام دادن کاری هشدار دهد ولی شنونده به هشدار او توجه نکند و در نتیجه خسارات و زیانی بر او وارد شود، هشداردهنده هیچ مسئولیتی نخواهد داشت. باید افزود اگرچه این قاعده در فقه بیشتر درخصوص میدان تیراندازی به‌کار رفته است،^{۳۵} اما می‌توان آن را در همه موارد تحذیر از جمله در موارد هشدار نسبت به خطرات استعمال کالا در غیر از دستورات و اهداف خاص خود به‌کار برد.

همچنان‌که قبلاً گفته شد اگر بین مصرف‌کننده و تولیدکننده یا فروشنده رابطه قراردادی باشد نیازی به اثبات تقصیر نخواهد بود، زیرا در این صورت مسئولیت در صورت نقض تعهدات قراردادی مبنی بر ایمن بودن کالا، بدون توجه به وقوع یا عدم وقوع تقصیر محرز خواهد بود. اما در صورتی که مسئولیت قراردادی وجود نداشته باشد از باب تسبیب وارد شده و برای این کار، اثبات تقصیر آنان لازم است. از آنجایی که اثبات رابطه سببیت و تقصیر و بی‌مبالاتی سازنده یا فروشنده برعهده مصرف‌کننده متضرر است، چه‌بسا سنگینی این بار او را از تعقیب دعوی خود منصرف کند، ضمن آنکه در اکثر دعاوی قادر نخواهد بود ادعای خود را ثابت نماید، زیرا او باید اثبات نماید اولاً: خواننده در مقابل او یک تعهد قانونی دارد؛^{۳۶} ثانیاً: خواننده تعهد قانونی خود را نقض کرده است؛ ثالثاً: در نتیجه نقض تعهد خواننده، به خواهان خسارت و آسیب وارد شده است.

مسئولیت بر مبنای خطر: براساس این نظریه اثبات تقصیر یا رابطه سببیت توسط متضرر ضرورت ندارد، بلکه صرف عمل انجام‌شده که منتهی به ضرر شده باشد ملاک جبران خسارت می‌باشد. مزایای این نظریه آن است که اولاً: اثبات تقصیر یا رابطه سببیت که امر بسیار پیچیده و دشواری است به‌عهده متضرر نمی‌باشد؛ ثانیاً: عمده زیان‌زنده‌ها صاحبان شرکت و سرمایه و تولیدکنندگان عمده می‌باشند که به‌دلیل داشتن قدرت و نفوذ و پیچیدگی‌های تجاری بسختی می‌توان تقصیر یا سبب بودن آنها را اثبات کرد.

به نظر می‌رسد این نظریه بیشتر با مبنای فقهی قاعده لاضرر و لاضرار هماهنگی داشته باشد. قاعده مزبور که یکی از بزرگ‌ترین قواعد فقهی است که از روایت مرسله

پیامبر اسلام (ص) که فرمود: «لاضرر و لاضرار فی الاسلام»^{۳۷} اقتباس شده است و دلالت دارد بر اینکه هیچ‌کسی نبایستی باعث ضرر و زیان دیگری شود، چه این زیان ناشی از عدم اجرای قرارداد باشد چه ناشی از ضمانات قهری. بنابراین کسی که از کالایی آسیب ببیند مستحق مطالبه جبران خسارات خواهد بود، ولو آنکه بین وی و تولیدکننده یا فروشنده رابطه قراردادی وجود نداشته باشد؛ چنان‌که شخص ثالثی از ترکیدن نوشابه گازدار در دست خریدار مجروح شود.

همچنین ممکن است به قاعده غرور در خصوص موضوع، تمسک کرد. توضیح آنکه ممکن است جهت مسئول دانستن تولیدکننده یا فروشنده از قاعده غرور نیز استفاده کرد. یعنی آنکه هرگاه کسی شخص دیگری را فریب دهد و در نتیجه موجب ورود خسارت و زیان بر او گردد، باید از عهده ضرر شخصی که فریب خورده است برآید.^{۳۸} قاعده غرور مخصوصاً در مواردی مصداق پیدا خواهد کرد که بعضی از کالاها جهت عرضه در بازار باید از مؤسسات ذی صلاحیت دولتی مجوز استاندارد، صحت و ایمنی دریافت نمایند. حال اگر تولیدکننده کالایی با ترفندهای خاصی چنین مجوزی را بگیرد و علامت استاندارد را بر کالای خود بزند، ولی در عین حال آن کالا معیوب باشد، مصرف‌کننده قادر خواهد بود براساس قاعده غرور، مطالبه خسارات ناشی از آن کالا را بنماید.

مسئولیت بر مبنای تضمین حق: در این نظریه به جای توجه و ارزیابی کار و نیت زیان‌زننده، به منافع از دست‌رفته متضرر و حقوق قانونی تضییع‌شده وی توجه و عنایت می‌شود، که درصدد تضمین حقوق از دست‌رفته متضرر می‌باشد. این نظریه دلالت دارد بر اینکه هر کس در جامعه حق دارد با آسایش و امنیت زندگی کند و نسبت به زندگی و تمامیت جسمانی خود و نزدیکان خویش دارای حق است و می‌تواند از اموال و داراییهای خودش و از مزایا و منافع آن منتفع گردد. در حقیقت رسالت قوانین و مقررات جامعه تضمین چنین حقی است که در حقیقت موجبات تضمین امنیت فرد متضرر و در دید کلان، جامعه می‌باشد. براساس این نظریه لازم است بین خسارات بدنی و مالی از یکسو و خسارات معنوی و اقتصادی از سوی دیگر تفاوت گذارده شود. توضیح آنکه، خسارات بدنی و مالی قطع‌نظر از عامل ورود زیان بایستی جبران شود،

ولی در مورد خسارات معنوی و اقتصادی، چنانچه همراه با زیان بدنی و مالی نباشد، در صورتی جبران خسارات مزبور می‌شود که مرتکب زیانکار، مقصر باشد.

مسئولیت ناشی از نقض قوانین و مقررات حمایتی آمره: نباید مسئولیت تولیدکنندگان و فروشندگان را تنها ناشی از نقض تعهداتشان در مقابل مصرف‌کننده توجیه کرد، به طوری که لازم باشد یک رابطه قراردادی تأسیس گردد؛ بلکه هرگاه دولت به استناد اخلاق حسنه و نظم عمومی^{۳۹} و جهت حمایت از قشر ضعیف مصرف‌کننده مداخله نماید، آنگاه مقررات و قوانین حمایتی آمره را وضع و تدوین نماید و تخلف، فرار، معافیت و یا استثناء از آن را مجاز نشمارد؛ در این صورت فرد متخلف محکوم به جبران خسارات وارده بر متضرر خواهد شد.

از آنجاکه مفهوم تسبیب در حقوق ایران با مفهوم تقصیر آمیخته شده است،^{۴۰} و چنان که گفته شد بار تحمل‌پذیری بر دوش مصرف‌کنندگان زیان‌دیده خواهد بود، به نظر می‌رسد مناسب باشد که قاضی مجرب با در نظر گرفتن اوضاع و احوال هر مورد، تقصیر تولیدکننده را به دلیل آگاهی بر عیب کالا مفروض بداند، و بدین ترتیب متضرر را از قید اثبات تقصیر رهایی بخشد، و یا به استناد لزوم تضمین ایمنی در قبال عموم مصرف‌کنندگان، تولیدکننده و فروشنده را مسئول نقض این تعهد ضمنی بشناسد، و بدین ترتیب متعهدله (زیان‌دیده) مجبور نباشد برای نقض تعهد قراردادی، اقامه برهان نماید.

پی‌نوشتها

1. Thalidomide. See G. Eftekhar, *Law Texts*, 1998, p.19
2. Socio-Economy
3. Mandatory Protective Rules
4. See generally Ebrahimi, S.N., "Manufacturer's Liability for Detective Products" A Paper Submitted to the Faculty of Law, University of Sheffield, January 1993; Cayne & Trebilcock, "Market Considerations and Consumer Protection Policy" xxiii University of Toronto, 1977
5. Product Liability
6. Consumer Protection
۷. حسن جعفری‌تبار، مسئولیت مدنی سازندگان و فروشندگان، دادگستر، ۱۳۷۵، ص ۸۳
۸. همان، ص ۹۱-۹۴
9. See generally Dobson, A.P. *Sale of Goods and Consumer Credit*. 4th Ed., Sweet & Maxweel, 1989, pp. 277-284

۱۰. طبق ماده ۱ این قانون به مؤلف و مصنف و هنرمند «پدیدآورنده» و به آنچه از راه دانش یا هنر و یا ابتکار آنان پدید می‌آید بدون در نظر گرفتن سلیقه یا روشی که در بیان و یا ظهور و یا ایجاد آن به کار رفته اصطلاح «اثر» اطلاق می‌شود.
۱۱. عباس سعیدفر، «حق مؤلف در حقوق ایران و تطبیق بین سیستم ایران و فرانسه»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۶۲، ص ۵۸
۱۲. محمد مشیریان، حق مؤلف و حقوق تطبیقی، ۱۳۳۹، ص ۱۳۳۹
۱۳. ناصر کاتوزیان، الزامات خارج از قرارداد: مسئولیت مدنی، ص ۴۶

14. Common Law

15. Implied Warranties

این اصطلاح به حقوق عرفی یا حقوق غیرنوشته و یا رویه‌های قضایی ترجمه شده است که معادل کاملی نیست.

16. Merchantable Goods

۱۷. ماده ۲۲۶ قانون مدنی مقرر می‌دارد: «در مورد عدم ایفای تعهدات از طرف یکی از متعاملین، طرف دیگر نمی‌تواند ادعای خسارت نماید مگر اینکه برای ایفای تعهد مدت معینی مقرر شده و مدت مزبور منقضی شده باشد و اگر برای ایفای تعهد مدتی مقرر نبوده طرف وقتی می‌تواند ادعای خسارت نماید که اختیار موقع انجام با او بوده ثابت نماید که انجام تعهد را مطالبه کرده است». برای مطالعه در حقوق انگلستان به هاردی (۱۹۸۰) و (۱۹۹۲) و نیز بخشهای ۱۳ و ۱۴ و ۱۵ قانون بیع کالاها مصوب ۱۹۷۸ (Sale of Goods Act) مراجعه نمایید.

18. Donoghue V. Stevenson, 1932, A.C. 562

۱۹. ماده ۲۲۷ قانون مدنی مقرر می‌دارد: «متخلف از انجام تعهد وقتی محکوم به تأدیة خسارت می‌شود که نتواند ثابت نماید که عدم انجام به واسطه علت خارجی بوده است که نمی‌توان مربوط به او نمود». همچنین ماده ۲۲۹ قانون مدنی مقرر می‌دارد: «اگر متعهد به واسطه حادثه‌ای که دفع آن خارج از حیطه اقتدار اوست نتواند از عهده تعهد خود برآید محکوم به تأدیة خسارت نخواهد بود».

۲۰. ماده ۲۲۰ قانون مدنی مقرر می‌دارد: «عقود نه فقط متعاملین را به اجرای چیزی که در آن تصریح شده است ملزم می‌نماید بلکه متعاملین به کلیه نتایجی هم که به موجب عرف و عادت یا به موجب قانون از عقد حاصل می‌شود ملزم می‌باشند».

۲۱. طبق ماده ۳۰۷ قانون مدنی: «امور ذیل موجب ضمان قهری است: (۱) غصب و آنچه که در حکم غصب است؛ (۲) اتلاف؛ (۳) تسبیب؛ (۴) استیفاء».

۲۲. اصل ۱۷۱ قانون اساسی مقرر می‌دارد: «هرگاه در اثر تفسیر یا اشتباه قاضی در موضوع یا در حکم یا در تطبیق حکم بر مورد خاص، ضرر مادی یا معنوی متوجه کسی گردد، در

تحلیل حقوقی از مسئولیت در ... ۷۳

- صورت تقصیر، مقصر طبق موازین اسلامی ضامن است و در غیر این صورت خسارت به وسیله دولت جبران می‌شود و در هر حال از متهم اعاده حیثیت می‌گردد».
۲۳. عبدالحمید ابوالحمد، «مسئولیت مدنی دولت» در: کاتوزیان، ناصر، تحولات حقوق خصوصی، دانشگاه تهران، ۱۳۴۹، ص ۹
۲۴. چنانچه به حکم امر قانونی تمامی گاوهای یک دامداری به دلیل جنون گاوی و یا ماکیان یک مرغداری به دلیل آنفلونزای مرغی، معدوم گردند.
۲۵. ماده ۵۲۰ قانون آیین دادرسی مدنی: «درخصوص مطالبه خسارت وارده، خواهان باید این جهت را ثابت نماید که زیان وارده بلاواسطه ناشی از عدم انجام تعهد یا تأخیر آن و یا عدم تسلیم خواسته بوده است. در غیر این صورت دادگاه دعوی مطالبه خسارت را رد خواهد کرد».

26. Strict Liability

27. Howells, G.G., "Products Liability Insurance and the Pharmaceutical Industry: An Anglo-American Comparison", Manchester University Press, 1991.
28. Unfair Contract Terms Act 1977
29. Consumer Protection Act, 1987. See Ramsay, Iran, "Rationales for Intervention in the Consumer Market Place." *OFT Occasional Paper*, December 1984 and Howells, G.G., "Products Liability Insurance and the Pharmaceutical Industry," 1991
۳۰. ناصر کاتوزیان، مسئولیت مدنی، دانشگاه تهران، ۱۳۷۴، ص ۱۷۵
۳۱. اسدالله امامی، «مسئولیت مدنی»، جزوه دانشگاهی انتشارات دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی، ص ۱۱
۳۲. ماده اول قانون مسئولیت مدنی و ماده ۳۳۱ قانون مدنی
۳۳. ناصر کاتوزیان، الزامات خارج از قرارداد، ص ۴۷۸
۳۴. محقق حلی، شرایع الاسلام ص ۳۸۴. شأن نزول حدیث درباره فردی است که با آنکه در هنگام پرتاب گردکان گفته است «حذار» یعنی «مراقب باش» ولی طرف مخاطب توجه نکرده و موجب کشتن خود را فراهم کرد، و لذا امام علی (ع) با بیان این حدیث که مقرر می‌دارد «آن کسی که هشدار می‌دهد معذور است» حکم به قصاص وی نکرد.
۳۵. سیدمصطفی محقق داماد، قواعد فقه، سمت، ۱۳۷۴، ص ۲۰۷
36. 1983 1 AC 520, 1982 3 All ER 201, HL; M & HP 168
۳۷. ابوالحسن محمدی، قواعد فقه، دادگستر، ۱۳۷۷، ص ۱۵۳؛ سیدمصطفی محقق داماد، همان، ص ۲۰۰
۳۸. محمود شهابی، قواعد فقه، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۱، ص ۹۳
۳۹. مستنبط از اصل ۲۲ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، و مواد ۹۷۴ و ۹۷۵ قانون مدنی
۴۰. در مفاد ماده نخست قانون مدنی مصوب سال ۱۳۳۹ دقت شود.

منابع

- امامی، سید حسن، حقوق مدنی، اسلامیه، ۱۳۶۶.
- جعفری تبار، حسن، مسئولیت مدنی سازندگان و فروشندگان کالا، دادگستر، ۱۳۷۵.
- حسینی نژاد، حسینقلی، مسئولیت مدنی، مجمع علمی و فرهنگی مجد، ۱۳۷۷.
- شهابی، محمود، قواعد فقه، دانشگاه تهران، ۱۳۴۱.
- علیزاده طباطبایی، سید محمود، «حمایت قانونی از حقوق مصرف‌کنندگان: ضرورت توسعه اقتصادی»، اطلاعات، دوشنبه ۲۶ اردیبهشت ۱۳۷۳.
- کاتوزیان، ناصر، دوره مقدماتی حقوق مدنی (وقایع حقوقی)، یلدا، ۱۳۷۱.
- _____، حقوق مدنی (معاملات معوض و عقود تملیکی)، شرکت انتشار، ۱۳۷۱.
- _____، حقوق مدنی (ضمان قهری - مسئولیت مدنی)، دانشگاه تهران، سال ۱۳۶۹.
- محقق داماد، سید مصطفی، قواعد فقه، سمت، ۱۳۷۴.
- محمدی، ابوالحسن، قواعد فقه، دادگستر، ۱۳۷۷.
- Cayne & Trebilcock, "Market Considerations and Consumer Protection Policy", xxiii University Toronto LJ, 1977.
- Dobson, A.P. "Sale of Goods and Consumer Credit," 4th Ed., Sweet & Maxwell, 1989.
- Ebrahimi, S.N., "Manufacturer's Liability for Detective Products", A Paper Submitted to the Faculty of Law, University of Sheffield, January 1993.
- Geddes, Andrew, "Product and Service Liability in the EEC: The New Strict Liability Regime", Sweet & Maxwell, 1992.
- Harvey B. W. & Parry, P. L., "The Law of Consumer Protection and Fair Trading", Butterworths, 4th Ed., 1992.
- Harvey, B. W., "Consumer Protection Laws and the Concept of the Perfect Market", *John O'Keefe Memorial Lecture*, Institute of Trading Standards, 1980.
- Howells, G.G., "Products Liability Insurance and the Pharmaceutical Industry: An Anglo-American Comparison", Manchester University Press, 1991.
- Ramsay, Irain, "Rationales for Intervention in the Consumer Market Place", *OFT Occasional Paper*, December 1984.
- Stephenson G. & Clark, P., "Commercial & Consumer Law", 2nd Ed., Blackstone Press Limited, 1987.